

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)

دگرخواهی و تأثیر آن بر رفتارهای زیست‌محیطی

فاطمه صدرنبوی (استادیار، گروه علوم اجتماعی، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران، نویسنده مسئول)

sadrnabavi@mshdiau.ac.ir

منیره مهدی‌زاده (کارشناسی ارشد، رشته علوم اجتماعی، پژوهشگری، واحد مشهد، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد،

ایران)

mahdizade62.m@gmail.com

هومان هنری (استادیار، گروه کشاورزی، واحد تربت‌جام، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت‌جام، ایران)

hohonary@yahoo.com

چکیده

اخلاق زیست‌محیطی نقشی تعیین‌کننده در تفکر و نگرش انسان‌ها در برابر محیط‌زیست دارد. این پژوهش علمی با هدف بررسی تأثیر روحیه دگرخواهی بر رفتارهای زیست‌محیطی با حضور سه متغیر میانجی آگاهی، دانش و نگرش زیست‌محیطی انجام شده است. روش پژوهش از نوع پیمایشی و تکنیک استفاده‌شده پرسشنامه بود. جامعه آماری افراد دارای تحصیلات دانشگاهی انتخاب شدند. روش نمونه‌گیری از نوع متناسب با حجم بود و ملاک ارزشیابی، روایی‌سازه، همگرا و محتوا بود. به‌منظور پایایی ابزار از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد. پژوهش به روش معادلات ساختاری تجزیه و تحلیل شد. از تمامی شاخص‌های به‌دست‌آمده این‌گونه استنباط می‌شود که مدل پژوهش از برازش مطلوبی برخوردار بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد، افرادی که دارای روحیه دگرخواهی بیشتری هستند، هرگاه از دانش و آگاهی زیست‌محیطی بهره‌مند شوند، نگرش آن‌ها تغییر می‌یابد و رفتارهای زیست‌محیطی بیشتری در مقایسه با افرادی از خود نشان می‌دهند که کمتر دگرخواهند. نتایج نشان داد، روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست‌محیطی،

نشریه علوم اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد، سال نوزدهم، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۱، شماره پیاپی ۴۲ صص ۱۴۵-۱۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۶/۰۲ تاریخ تصویب: ۱۴۰۱/۱۰/۱۲

نگرش و آگاهی به طور معناداری در گروه متأهلان بیشتر از مجردان است و درمورد متغیر دانش زیست محیطی تفاوت معناداری بین دو گروه نامبرده وجود ندارد. همچنین روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست محیطی، دانش، نگرش و آگاهی زیست محیطی در زنان بیشتر از مردان است. گروه های تحصیلی نیز نشان می دهد، سطح تحصیلات بر روحیه دگرخواهی تأثیر ندارد، ولی رفتارهای زیست محیطی، نگرش، آگاهی و دانش زیست محیطی با بالا رفتن سطح تحصیلات افزایش می یابد.

کلیدواژه ها: دگرخواهی، رفتار زیست محیطی، آگاهی زیست محیطی، دانش زیست محیطی، نگرش زیست محیطی.

۱. مقدمه

دانشمندان معتقدند، از اوایل قرن هجدهم زمین وارد مرحله جدیدی شده است که در آن فعالیت های انسانی نقش مهمی در بروز تغییرات زیست محیطی داشته است (بنتلی^۱، ۲۰۱۳). تغییراتی که به بحران های زیست محیطی تبدیل شده است و مسلماً نقش انسان در آن بسیار پررنگ است. اغلب این بحران ها بر اثر اقداماتی است که به پشتوانه توسعه و زندگی بهتر برای انسان ها انجام می شوند، اما عواقب و ضررهای درازمدت آن ها هرگونه سود و منفعت احتمالی را از بین می برد؛ مشکلاتی که به عنوان مهم ترین تهدیدهای زیست محیطی بقا در سیاره زمین را به شدت ناامن کرده است (پراساد، ۲۰۱۵).

در چند دهه گذشته، رشد شتابان شهرنشینی و گسترش فعالیت های صنعتی، زیرساخت های شهری را کاهش داده و ضایعات زیست محیطی را افزایش داده است و شهرها به طور فزاینده ای در معرض بحران های ناگوار زیستی به ویژه در کشورهای در حال توسعه هستند. معضلات زیست محیطی با سرعت بی سابقه ای پیش می رود و ما هنوز آمادگی مقابله با آن را نداریم (فیروزی و همکاران، ۱۳۹۶). گزارش نشریه نشنال جئوگرافیک نشان می دهد، ۹۱ درصد از کل پلاستیک جهان که تاکنون تولید شده بازیافت نمی شود. این چالش،

1. Bentley

به خودی خود یکی از بزرگ‌ترین مشکلات محیط‌زیستی را تشکیل می‌دهد. امروزه، یکی از اهداف توسعه پایدار در هر کشوری حفاظت از محیط‌زیست است؛ با این حال، در کشورهای در حال توسعه، توسعه اقتصادی با محیط‌زیست در تضاد است و انتشار گازهای گلخانه‌ای ناشی از سوخت‌های فسیلی و سایر فعالیت‌های انسانی، علت اصلی افزایش دمای کره زمین شده است. همچنین تغییرات آب و هوا ممکن است محیط‌زیست و فعالیت‌های بشر را مختل کند؛ به طوری که به جرئت می‌توان تخریب محیط‌زیست را مهم‌ترین تهدید امنیت انسان در دنیای امروز در نظر گرفت (واقفی و حقیقتیان، ۱۳۹۴).

بحران‌های زیست محیطی جهانی است و ایران نیز از آن مستثنا نیست. شدت تخریب محیط‌زیست در ایران به حد نگران‌کننده‌ای رسیده است. این روند در طول چند دهه اخیر افزایش بی‌سابقه‌ای یافته و در بسیاری از موارد از دیگر کشورها پیشی گرفته است (علوی مقدم و همکاران، ۱۳۹۱). ایران سال‌هاست جزو ده کشور اول دنیا در تولید گازهای گلخانه‌ای است. با نگاهی به وضعیت محیط‌زیست در ایران متوجه می‌شویم که همه فاکتورهای زیست محیطی در این کشور در بحران و آشفتگی به سر می‌برند. ایران در زمره کشورهای خشک و نیمه‌خشک قرار گرفته است و با بحران بی‌آبی و تغییر اقلیم روبه‌روست؛ با این حال، برنامه اساسی به منظور حفاظت از محیط‌زیست آن گونه که باید وجود ندارد. بررسی‌ها نشان می‌دهد، در چهل سال اخیر بیش از دویست میلیون هکتار از مراتع تغییر کاربری داده شده‌اند و گونه‌های زیاد جانوری و گیاهی منقرض شده‌اند. بدون توجه به توان اکولوژیک سرزمین، کشاورزی نامتوازن و ناپایداری توسعه پیدا کرده است و بیش از ۸۶ میلیارد مترمکعب آب تجدیدپذیر در بخش کشاورزی برداشت می‌شود؛ در حالی که خلأ عملکرد حدود ۶۰ درصد است؛ یعنی تنها ۴۰ درصد پتانسیل عملکرد گیاهان در ایران به عملکرد برداشت‌شدنی تبدیل می‌شود. به رغم اهمیت ویژه‌ای که جنگل‌ها دارند، تهدیدهای گوناگون از جمله آتش‌سوزی، قاچاق چوب، هیزم‌گیری و آفات و بیماری‌ها شده‌اند. آلودگی هوا به خصوص در فصول سرد که از اینورژن پایدارتر است، در برخی از کلان‌شهرها از جمله

تهران و مشهد، تنفس مردم را نشانه گرفته است که این آلودگی ناشی از سوخت ناقص خودروها، مازوت سوزی و... است. همچنین سهم انرژی‌های پاک در مصرف انرژی ایران بسیار کم است؛ درحالی‌که ایران شرایط استفاده از انرژی خورشیدی و بادی را نیز دارد (خبرگزاری کردپرس، ۱۴۰۱، ایران و بحران‌های زیست‌محیطی)^۱.

درواقع کاهش معضلات محیط‌زیستی در ایران ضمن آنکه به بازنگری در برنامه‌های توسعه به سمت توسعه پایدار نیاز دارد، نیازمند همراهی و همفکری با جامعه جهانی و متخصصان اهل فن است. به نظر می‌رسد، ادامه این وضعیت، پیامدهای جبران‌ناپذیری را به همراه داشته باشد. حفاظت از محیط‌زیست ایران طبق اصل پنجاهم، در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یک وظیفه عمومی است؛ بنابراین لازم است که اقدامات وسیع، همه‌جانبه، مستمر و فراگیر به منظور ارتقای جایگاه فرهنگ محیط‌زیست و افزایش آگاهی‌های زیست‌محیطی در جامعه صورت پذیرد (علوی‌مقدم و همکاران، ۱۳۹۱). بسیاری از کارشناسان، برخی از مشکلات محیط‌زیست ایران را متوجه مردم می‌دانند و اعتقاد دارند که بی‌مهری آن‌ها به محیط‌زیست و تنوع زیستی، بسیار زیاد و توجیه‌نشده است.

درخصوص خطراتی که این مسئله بشر امروز و نسل آینده را تهدید می‌کند، پژوهش‌های بسیاری در سطح جهان صورت گرفته است و محققان در این زمینه به تحلیل‌های مهمی دست یافته‌اند. یکی از تبیین‌های ملاحظه‌شدنی به نوع تفکر انسان به طبیعت خود مربوط است که اغلب در اخلاق محیط‌زیستی و رفتارهای انسانی ریشه دارد (یعقوبی و نجف‌لو، ۱۳۹۵). در این رهیافت تازه، به انسان و رفتارهای او به‌عنوان یکی از عناصر و عوامل حافظ منافع و عامل تقویت کیفیت محیط‌زیست توجه خاص می‌شود. در هر جامعه‌ای افراد برخوردار نسبتاً مشخصی درمورد محیط‌زیست از خود نشان می‌دهند که ممکن است این کنش مسئولانه، غیرمسئولانه یا رفتاری بینابین باشد. این طیف وسیع از برخورد انسان با

1. <https://kurdpress.com/fa/33608>

محیط زیست تحت تأثیر عوامل بی شماری است که به طور عمده به محیط اجتماعی فرد مربوط می شود (مظفری و متفکر آزاد، ۱۳۹۸).

منزو^۱ (۲۰۰۵) یکی از راهکارهای جلوگیری از آسیب به محیط زیست را تغییر رفتار انسان و توجه به ابعاد طبیعت گرایانه در انسان می داند. استردویدل^۲ و همکارانش معتقدند، افرادی که آمادگی بیشتری برای تغییر دارند، دگردوست هستند و احساس نزدیکی بیشتری با طبیعت دارند. در این افراد احتمال بیشتری نیز وجود دارد تا رفتارهای محافظت از محیط بیشتری از خود نشان دهند. در این میان از منظر آسیب شناسی هرگونه اعتنای اجتماعی در حیات فردی و اجتماعی، نشانه پویایی و سلامت جامعه است؛ زیرا کنش های دگردوستانه مهم ترین عامل پیوند اجتماعی و مقوم حیات اجتماعی هستند. در واقع، گرایش به رفتارهای نوع دوستانه هنگام بروز موقعیت های غالباً اضطراری و نیازمند یاری رسانی در بین شهروندان شکل می گیرد. دگرخواهی به عنوان یکی از شاخص های تأثیرگذار بر اخلاق جمعی همواره بین اندیشمندان مدنظر بوده است؛ یعنی شخص تمایل دارد تا خود را به سطح یک عضو آگاه جامعه ارتقا دهد و منافع کلی جامعه را درک کند و درحقیقت رفتاری است که هدف آن نفع رسانی به دیگران است (گلچین و همکاران، ۱۳۹۵).

ایران کشوری روبه توسعه است و با توجه به نقش انسان در مواجهه با محیط زیست و تمامی موارد ذکر شده و با نگرش به اینکه شهر مشهد به عنوان پایتخت معنوی و یکی از کلان شهرهای ایران سالانه میزبان حدود سی میلیون زائر است که با ورود زائران مخاطرات زیست محیطی برای این کلان شهر شدت بیشتری می یابد، به نظر می رسد که شهر مشهد بیشتر در معرض مخاطرات محیط زیستی قرار دارد؛ بنابراین اهمیت مطالعه به منظور سنجش روحیه دگرخواهی و تأثیر آن بر رفتارهای زیست محیطی در کلان شهر مشهد می تواند علاوه بر ایجاد فرهنگ حفاظت از محیط زیست و ارتقای سطح آگاهی و دانش زیست محیطی در

---

1. Monzo

2. Strada Vidal

بین مردم، سبب همبستگی، پویایی و همچنین انسجام و نظم در جامعه شود؛ بر این اساس، برای اتخاذ سیاست‌های مناسب در مسیر توسعه پایدار، حفظ و نگهداری منابع برای نسل‌های آینده و لحاظ الزامات و مقتضیات متناسب پژوهش حاضر لازم و ضروری به نظر می‌رسد. با توجه به تمامی مطالب بیان‌شده، فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:

- دگرخواهی بر رفتارهای زیست‌محیطی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی تأثیر دارد.
- هر چه روحیه دگرخواهی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی بیشتر باشد، رفتارهای زیست‌محیطی آنان با حضور متغیر میانجی دانش زیست‌محیطی بیشتر می‌شود.
- هر چه روحیه دگرخواهی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی بیشتر باشد، رفتارهای زیست‌محیطی آنان با حضور متغیر میانجی آگاهی زیست‌محیطی بیشتر می‌شود.
- هر چه روحیه دگرخواهی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی بیشتر باشد، رفتارهای زیست‌محیطی آنان با حضور متغیر میانجی نگرش زیست‌محیطی بیشتر می‌شود.
- متغیرهای وضعیت تأهل، جنسیت و سطح تحصیلات، بر دگرخواهی، آگاهی زیست‌محیطی، دانش زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی و رفتارهای زیست‌محیطی تأثیر دارند.

۲. مبانی نظری تحقیق

۲.۱. پیشینه تحقیق

دانشکده تحصیلات تکمیلی علوم انسانی و اجتماعی کنتکا آروگا (۲۰۲۰) دانشگاه سائتامابه^۱، این مسئله که آیا آگاهی محیط‌زیستی یک پیش‌بینی‌کننده مناسب برای شناخت سطح نوع‌دوستی محسوب می‌شود، به دنبال شناخت اعتبار استفاده از شاخص آگاهی محیط‌زیستی بر سطح نوع‌دوستی با استفاده از طیف لیکرت بوده است. هدف پیش‌بینی سطح نوع‌دوستی توسط مدل‌های مقایسه‌ای به این علت است که چگونه ویژگی‌های جمعیتی

1. Kentaka Aruga Graduate School of Humanities and Social Sciences, Saitama University

پاسخگویان مانند سن، درآمد، تحصیلات، جنسیت و همچنین درجه آگاهی سیاسی و اجتماعی افراد و نگرش به بخشش بر شاخص محیط زیستی و شاخص نوع دوستی خود اظهاری فرد تأثیر می گذارند. نتایج این مطالعه نشان داد، جهت تأثیرات متغیرها بر شاخص ها، ضرایب برآورد شده آن ها از نظر آماری معنادار بود و همگی مشابه بودند. همچنین با استفاده از داده هایی که از تعدادی پاسخگویان ژاپنی به دست آمد، آشکار شد که بین آگاهی محیط زیستی و شاخص نوع دوستی خود اظهاری رابطه دوسویه وجود دارد (کنتاکا آروگا، ۲۰۲۰).

دی دو مینیسو^۱ و همکاران (۲۰۱۷) به بررسی حفاظت از محیط زیست به دلایل منافع شخصی (به عبارتی نوع دوستی تنها دلیل رفتارهای پایدار نیست) می پردازد. نتایج تحقیق نشان داد، نگرانی در مورد مسائل زیست محیطی محرک مهم رفتارهای پایدار و طرفدار محیط زیست است و می تواند بین آن هایی که بنیاد روان شناختی خودافزاینده (خودگرا) در مقابل خود متعالی دارند، تمایز قائل شود؛ با این حال تا به امروز، رویکرد غالب برای ترویج رفتار طرفدار محیط زیست به جای جلب منافع شخصی، بر برجسته کردن منافع برای دیگران یا طبیعت متمرکز شده است. با تکیه بر مدل گنجاندن نگرانی های زیست محیطی، استدلال می کنیم نگرانی های محیطی خودگرا و خود متعالی که به ترتیب به عنوان منفعت شخصی و نوع دوستی مفهوم سازی می شوند، ساختار سلسله مراتبی دارند. مطالعات نشان می دهد، رفتار افرادی که منفعت طلب اند، زمانی پایدار و دوستدار طبیعت است که این رفتار به منفعت شخصی منجر شود؛ در حالی که افراد نوع دوست تنها با در نظر گرفتن منافع محیط زیستی دست به رفتارهای پایدار می زنند. یافته های گزارش شده نتایج سودمندی برای برنامه ها و سیاست های طراحی شده برای ترویج رفتار طرفدار محیط زیست با هدف درک واکنش های انسان به یک محیط در حال تغییر دارد (استفانودی، ۲۰۱۷).

اسلات دی^۱ و همکاران (۲۰۱۸) در پژوهشی با عنوان «بازیافت مواد به‌تنهایی یا شرکت در یک اعتراض عمومی» به ارزش‌ها به‌عنوان عامل اساسی تأثیرگذار بر تغییرات اجتماعی محیط‌زیستی پرداختند. تغییرات در اقدامات اجتماعی برای حفاظت از محیط‌زیست را می‌توان با شرکت در یک اعتراض عمومی، پیوستن به یک طرح باغبانی اجتماعی یا بازیافت در خانه شناخت؛ با این حال، تحقیقات کمی به بررسی این موضوع پرداخته است که چگونه تفاوت‌های فردی در پذیرش ارزش‌ها با مشارکت افراد در انواع مختلف اقدامات تغییر اجتماعی در زمینه رفتارهای طرفدار محیط‌زیست تأثیرگذار است. فرض کردیم که ارزش‌ها براساس اهداف متفاوتی که هر یک از این کنش‌ها ممکن است داشته باشند (مثلاً تغییر رفتار خود یا تأثیرگذاری بر دیگران) با انواع مختلف کنش‌های تغییر اجتماعی ارتباط متفاوتی دارند. یک نظرسنجی در میان افرادی که در فعالیت‌های طرفدار محیط‌زیست در طول کنفرانس تغییرات آب و هوایی سازمان ملل متحد در سال ۲۰۱۵ شرکت داشتند، پیش‌بینی‌های ما را تأیید کرد. به‌طور خاص، دریافتیم رفتار فردی و اقدامات اجتماعی به‌طور منحصربه‌فردی با ارزش‌های محیطی‌زیستی مرتبط است (اسلات و همکاران، ۲۰۱۸).

همچنین تحقیقات موجسیس^۲ (۲۰۱۱)، آل مولای^۳ و همکاران (۲۰۱۵)، بگوم^۴ و همکاران (۲۰۱۵)، ماتاریتا کسکانتته^۵ (۲۰۱۵)، اسپان گنبری^۶ (۲۰۱۰)، آکیان و آبانگ^۷ (۲۰۱۴)، اوزمت^۸ (۲۰۱۱)، مگابله^۹ (۲۰۱۳)، لی^{۱۰} و همکاران (۲۰۱۳)، کلموس و آگمین^{۱۱} (۲۰۱۴)، پیلیاوین و

1. Sloot
2. Mujcic
3. Al-Mulali
4. Begum
5. Matarrita-cascante
6. Spangenberg
7. Akpan & Abang
8. Ozmete
9. Mugableh
10. Lee
11. Kolimus

چان^۱ (۲۰۱۴)، لن و منرو^۲ (۲۰۱۳)، آرو ری^۳ و همکاران (۲۰۱۴)، استرادا و تاجار^۴ (۲۰۱۷) (۲۰۱۷) و بسیاری تحقیقات دیگر، همگی به گونه‌ای با دغدغه زیست‌محیطی به بررسی محیط پرداخته‌اند.

پژوهشگران این تحقیق پس از مطالعات بسیار که در رابطه با معضلات محیط‌زیست و مخاطرات به وجود آمده در سطوح جهانی و ملی کردند، به مسئله‌ی تازه‌ای دست یافتند که در هیچ زمینه و مطالعه پژوهشی در تحقیقات داخلی با رویکرد جامعه‌شناسی مدنظر قرار نگرفته بود. تمامی پژوهش‌ها در زمینه تحقیق مذکور خارجی بوده است؛ بنابراین انجام مطالعه روحیه دگرخواهی و تأثیر آن بر رفتارهای زیست‌محیطی با توجه به نگرش، دانش و فرهنگ جامعه ایران لازم به نظر می‌رسد.

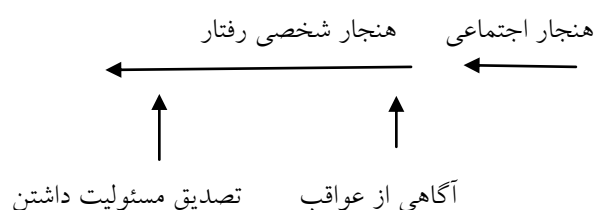
۲.۲. چارچوب نظری تحقیق

۲.۲.۱. نظریه رفتار زیست‌محیطی اسکوارتز

اسکوار^۵ (۲۰۰۷) استدلال کرد که رفتار دگرخواهانه هنگامی رخ می‌دهد که افراد از هنجارهای شخصی با توجه به رفتارهای ویژه برخوردار باشند. انتظار داریم دیگران به روشی مناسب به لحاظ اخلاقی عمل کنند و آن‌ها نیز چنین انتظاری را از ما دارند. هنجارهای اجتماعی هنجارهای شخصی پذیرفته شده ما را شکل می‌دهند که مبتنی بر گرایش‌های اخلاقی ما هستند و به شدت نهادینه شده‌اند (اسکوارتز^۶، ۱۹۸۰). در این مدل، انتقال از گرایش‌های به نگرش‌ها و رفتارها تحت تأثیر دو متغیر قرار گرفته است. اسکوارتز (۱۹۷۳) مطرح می‌کند که در کنار انگیزه‌های شخصی، انگیزه‌های نوع‌دوستی برای انجام دادن فعالیت‌های گروهی بسیار مهم هستند. در مدل نوع‌دوستی، فرض بر این است که اگر

1. Pilivin & Jane
2. Lan & Munro
3. Aruri
4. Strada & Tojar
5. Squartz
6. Squartz

جهت گیری اخلاقی افراد در جهت آسایش و رفاه افراد دیگر باشد، فرد به منظور پیامدهای مفید برای دیگران، ارزش قائل می شود و برای حفظ افراد از آسیب برانگیخته می شود. اسکوارتز معتقد است که رفتار نوع دوستانه ناشی از فعالیت معیارهای شخصی است و میان معیارهای شخصی و اجتماعی تمایز قائل می شود (به نقل از ویدگرن^۱، ۱۹۸۸). در چند دهه گذشته، برای انجام دادن تعدادی از مطالعات از مدل نوع دوستی به منظور درک رفتارهای انسانی برای بهبود وضعیت زیست محیطی استفاده شده است.

طبق این نظریه، احتمال وقوع رفتارهای مثبت محیطی زمانی است که فرد از پیامدهای زیان آور شرایط محیطی برای دیگران آگاهی بیشتر داشته باشد. همچنین شخص در برابر تغییر شرایط آسیب زا احساس مسئولیت کند. در این شرایط، فرد احساس تعهد اخلاقی برای حفظ یا کم کردن پیامدهای زیان آور محیطی را تجربه می کند. این انگیزه «معیار شخصی» نامیده می شود. مدل نوع دوستی در حوزه نظریه های روان شناختی - اجتماعی قرار می گیرد. این الگو را استرن و دیتز بسط داده اند (استرن^۲ و همکاران، ۲۰۰۰).

۲.۲.۲. نظریه نیروی نظارت درونی شده در وجدان جمعی امیل دورکیم

دورکیم^۳ وجدان جمعی را که از مفاهیم محوری در آثارش است، چنین تعریف کرده است: مجموع اعتقادات و احساسات مشترک در میان افراد یک جامعه نظام معینی را شکل

1. Widegren
 2. Estern
 3. Durkheim

می‌دهد که حیات خاص خود را دارد و می‌توان آن را وجدان جمعی یا مشترک خواند؛ بنابراین وجدان جمعی اگرچه جز در وجدان‌های فردی تحقق نمی‌یابد، با آن‌ها کلاً متفاوت است. وجدان جمعی که دورکیم آن را مصداقی از واقعیت‌های اجتماعی غیرمادی می‌داند، در واقع عبارت است از مجموعه تصورات عام فردی از وجدان که در سطح اجتماعی وجود دارد و از عوامل تعیین‌کننده انتظارات فرهنگی در رفتار افراد است. شکی نیست که وجدان جمعی دارای اندام واحدی نیست که بستر مادی او را تشکیل دهد. وجدان جمعی بنا به تعریف، در مقام گستره جامعه پراکنده است. باین‌همه، خصایص ویژه‌ای دارد که موجب تمایز آن به‌عنوان یک واقعیت متمایز می‌شود. در واقع، وجدان جمعی از شرایط خاصی که افراد در آن قرار دارند، مستقل است. افراد می‌گذرند، ولی وجدان جمعی باقی می‌ماند. همچنین وجدان جمعی با هر نسل عوض نمی‌شود؛ بلکه برعکس پیونددهنده نسل‌های متمادی به یکدیگر است. وجدان جمعی نوعی روح جامعه است؛ نوعی که درست مانند انواع فردی هرچند به شیوه‌ای دیگر، دارای شرایط هستی‌خاص و شیوه توسعه خاص خویش است. وجدان جمعی می‌تواند در چهار بعد با یکدیگر متفاوت باشد: ۱- ظرفیت: تعداد افرادی که درگیر هستند؛ ۲- شدت: عمق احساس افراد به آن؛ ۳- تصلب: نحوه تعریف آن؛ ۴- درون‌مایه: نحوه شکل‌گیری آن. دورکیم عقیده دارد، اخلاق فقط به این دلیل می‌تواند وجود داشته باشد که جامعه به‌خودی‌خود دارای ارزشی برتر از افراد باشد. از نظر عقیده عمومی، اخلاق هنگامی آغاز می‌شود که بی‌غرض از خودگذشتگی در کار باشد، ولی بی‌غرض، هنگامی معنا دارد که عاملی که ما خود را تابع آن می‌کنیم، ارزشی نیرومندتر از ارزش ما داشته باشد (دورکیم، ۱۹۹۳، ص. ۷۵).

۲.۲.۳. نظریه جامعه مخاطره‌آمیز

اولریش بک^۱، موضوع مخاطره را به بحران‌هایی که با توسعه جامعه صنعتی در ارتباط هستند، پیوند می‌زند و استدلال می‌کند که توسعه عقلانیت علمی و پیشرفت اقتصادی در

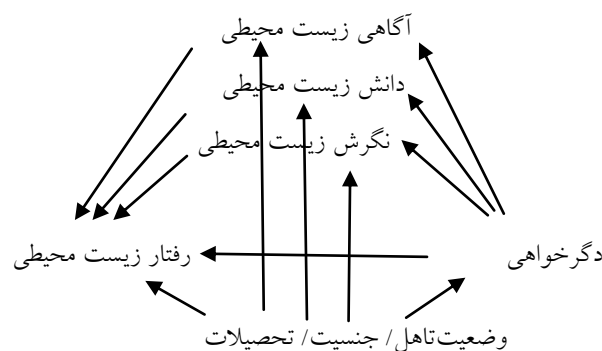
1. Ulrich Beck

عصر مدرنیته، مخاطرات زیست‌بومی فراوانی به دنبال داشته است که نمی‌توان از آن‌ها چشم‌پوشی کرد. دو وضعیت مدرن از نظر بک قابلیت تعریف دارد: مدرنیته اولیه شامل الگوهای جمعی حیات انسانی، پیشرفت، کنترل‌پذیری و استفاده کامل از طبیعت در قالب اجتماعات و روابط اجتماعی در سرزمین‌هایی که دارای دولت ملی است؛ مدرنیته ثانویه که مسائلی همچون جهانی شدن، فردی کردن حیات انسانی، انقلاب جنسیتی و مخاطرات جهانی محیط‌زیست را در بردارد. او معتقد است، اطلاعات و معرفت علمی انسان‌ها نسبت به ریسک‌ها، رو به افزایش است و با تردید به قابلیت‌ها و اعتبار دانش، فضای قطعی و یقینی ترسیمی در عصر جامعه صنعتی یا مدرنیته اولیه تضعیف می‌شود. نکته شایان توجه، در تأکید او بر نا آگاهی شهروندان در جامعه مخاطره‌آمیز است. با توجه به این نگرش درمورد مخاطرات و مدرنیته، بک بر این نکته تأکید می‌کند که موضوع اساسی آن است که ما (مردم عادی، سیاست‌مداران، جامعه‌شناسان، جنبش‌های اجتماعی و کارشناسان) چگونه با نا آگاهی مان مقابله کنیم و چگونه و بر چه اساسی در میان عدم قطعیت‌های برساخته شده تصمیم بگیریم. پارادایمی که او مطرح می‌کند، تصویر جامعه جهانی متفاوتی است. به اعتقاد او، خودآگاهی در سطح جهانی درباره سرنوشت مشترک بشریت و مخاطراتی که تنها سیاره حیات را تهدید می‌کند، نوع جدیدی از سیاست را طلب می‌کند که تحولی در سطح اجتماعی را موجب می‌شود و باعث ظهور فرد آگاه و مطلع (به جای شهروند سابق در مدرنیته اولیه) شود که درباره سرنوشت جهانی و مخاطرات نوع بشر و تحولات در سطح جهان آگاه‌تر است و به آن عکس‌العمل نشان می‌دهد. این آگاهی به رواج سیاست «جهانی بیندیش، محلی عمل کن» منجر می‌شود که حتی در تصمیم‌های شخصی افراد از جمله اینکه چه بخرند و چه چیزی نخرند و چه چیزی را مصرف کنند، تأثیر می‌گذارد. شکل‌گیری سرمایه فرهنگی بوم‌شناختی برای زیستن در یک جامعه پایدار، انگیزه اصلی برای حفاظت از محیط‌زیست را فراهم می‌آورد (علوی مقدم و همکاران، ۱۳۹۱).

۲.۲.۴. نظریه ارزش، باور و هنجار

استرن چارچوب تئوری ارزش، باور و هنجار برای مطالعه رفتار زیست محیطی ارائه داده است. این نظریه، پیوند نظریه ارزش با نظریه هنجار اخلاقی عمل گرا و پارادایم جدید زیست محیطی است. فرضیه های نظریه ارزش، باور و هنجار از این فرض که هنجارهای اخلاقی شخصی مبنایی برای افراد مستعد به رفتارهای مستعد به رفتارهای مسئولانه زیست محیطی است، پشتیبانی می کنند (امام قلی و صالحی، ۱۳۹۱).

۲.۳. مدل پژوهش

۳. روش تحقیق

۳.۱. نوع تحقیق، فنون گردآوری اطلاعات، روایی، اعتبار و تحلیل داده ها

در این پژوهش از روش پیمایشی با استفاده از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. پرسشنامه یکی از بهترین تکنیک های جمع آوری اطلاعات در تحقیقات پیمایشی است (دواس^۱، ۱۳۹۹). جامعه آماری با فرض اینکه افراد دارای تحصیلات دانشگاهی تمایل بیشتری به تغییر در رفتار از خود نشان می دهند و آمادگی بیشتری برای تغییر دارند، از میان

دانشجویان مقاطع مختلف تحصیلی دانشگاه فردوسی و دانشگاه آزاد مشهد انتخاب شده است. جامعه آماری پیچ‌های فعال دانشجویی دانشگاه‌های فردوسی و آزاد مشهد در رسانه اجتماعی اینستاگرام با حجم عضویت فعال، در مجموع ۱۶۶۲ نفر در نظر گرفته شده است. نمونه‌گیری از طریق ورود به پیج‌های مذکور و پس از بررسی‌های پیوسته و روزانه و آگاهی یافتن از میزان تعداد بازدیدکنندگان و از طریق هماهنگی با ادمین‌ها و قرارداد لینک پرسشنامه (که در بستر سامانه پرس‌لاین طراحی شده بود) به صورت استوری به مدت دو هفته نمونه‌گیری متناسب با حجم انجام شد. با توجه به جدول مورگان و فرمول کوکران، حجم نمونه ۳۱۲ نفر به دست آمد که ۳۲۰ نمونه به صورت تصادفی جمع‌آوری شدند.

روایی پژوهش از سه نوع روایی محتوا، همگرا^۱ و سازه برخوردار است. روایی محتوا از طریق برگزاری جلسات مرتبط با موضوع پژوهش و مشورت با صاحب‌نظران، اساتید و خبرگان مربوطه انجام شده است.

روایی همگرا از طریق آزمون میانگین واریانس استخراجی (AVE) که همبستگی و همگرایی سؤالات یک متغیر را در مدل بیرونی نشان می‌دهد، بررسی شده است. با توجه به اینکه مقدار مربوط بیشتر از ۰/۵ گزارش شده است، حاکی از تأیید روایی همگرا در مدل برازش یافته است.

روایی سازه از طریق تحلیل عامل تأییدی (CFA) بررسی شده است. نتایج در بخش یافته‌های پژوهش مشاهده‌شدنی است که نشان‌دهنده مدل ساختاری مناسب است.

به منظور همبستگی درونی سؤالات از آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی (CR) استفاده شده است. طبق گزارش دریافت‌شده از نرم‌افزار، نتایج پایایی مناسب را نشان می‌دهد.

به منظور بررسی فرضیه‌ها از روش تحلیل عامل تأییدی و معادلات ساختاری و همچنین برای بررسی فرضیه‌های متغیرهای زمینه‌ای از آزمون‌های تی دو نمونه مستقل و آزمون یک طرفه آنوا استفاده شده است. به منظور سنجش طبیعی بودن توزیع داده‌ها از آزمون‌های

---

1. Convergent validity

کولموگروف-اسمیرنوف و شاپیرو-ویلک استفاده شده است. نتایج آزمون‌ها طبیعی بودن توزیع داده‌ها را می‌رساند.

پرسشنامه در شش بخش سؤالات جمعیت شناختی، روحیه دگرخواهی با ۱۱ سؤال، دانش زیست محیطی با ۱۰ سؤال، رفتارهای زیست محیطی با ۶ سؤال و نگرش زیست محیطی با ۷ سؤال به صورت طیف لیکرت طراحی شده است. تجزیه و تحلیل اطلاعات توسط نرم افزارهای AMOS و SPSS نسخه ۲۶ انجام شده است.

۲.۳. مفاهیم و تعاریف

۲.۳.۱. دگرخواهی

دگرخواهی، رفتارهای داوطلبانه و بدون انتظار پاداش است که هدفش سود رساندن به غیر بوده و در آن فرد در جهت نفع و خیر دیگری عمل می‌کند. بارتل، چند ویژگی برای عمل خیرخواهانه برشمرده است: ۱- به دیگری سود برساند، ۲- داوطلبانه باشد، ۳- با قصد و آگاهانه باشد و ۴- بدون انتظار پاداش باشد (گلچین و همکاران، ۱۳۹۵)؛ به عبارتی، دگرخواهی در این پژوهش اساساً رفتارهایی است که هدف آن نفع‌رسانی به محیط زیست و دیگران باشد، داوطلبانه و آگاهانه صورت گیرد و درنهایت، فرد انتظار پاداش نداشته باشد.

۲.۳.۲. رفتار زیست محیطی

رفتار حامی محیط زیست مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه درباره محیط زیست است که طیف وسیعی از احساسات، تمایلات و آمادگی‌های خاص برای رفتار در قبال محیط زیست را در بر می‌گیرد (بردباریان، ۱۳۹۴).

۲.۳.۳. آگاهی زیست محیطی

آگاهی زیست محیطی، توانایی فهم اصول شناخت محیط زیست و زندگی کردن برپایه آن‌هاست. آگاهی زیست محیطی توانایی فرد در درک و ارزیابی تأثیرگذاری جامعه بر اکوسیستم است؛ به صورتی که این آگاهی در قالب درک مسائل مربوط به محیط زیست و منشأ به وجود آمدن آن‌ها و پیامدهای ناشی از آن مسائل جلوه‌گر می‌شود (صالحی و آقامحمدی،

(۱۳۸۷). آگاهی همیشه تأثیر مستقیم بر رفتار ندارد، اما مکانیسم‌های دیگری را تقویت کرده که تغییر رفتار را تسهیل می‌کند (سلامت، ۱۳۹۹).

۳.۲.۴. نگرش زیست‌محیطی

نگرش زیست‌محیطی مجموعه‌ای از باورها و تمایلات رفتاری فرد درمورد محیط‌زیست و فعالیت‌ها یا مسائل مرتبط با محیط‌زیست است؛ به طوری که با داشتن نگرانی و دغدغه محیط‌زیستی همراه باشد (غفاری، ۱۳۹۸).

۳.۲.۵. دانش زیست‌محیطی

دانش زیست‌محیطی شامل اطلاعات فرد درمورد معضلات محیطی، عوامل مؤثر بر گسترش آن، معضلات و اطلاعات درمورد آن چیزی است که فرد می‌تواند برای بهبود این وضعیت انجام دهد. دانش برای انجام موفقیت آمیز فعالیت‌ها ضرورت قلمداد می‌شود. دانش و آگاهی اساس نگرش انسان و رفتار افراد برای تعاملی دوستانه با محیط‌زیست است؛ بنابراین بهبود محیط‌زیست نیازمند مشارکت افرادی آگاه از جایگاه محیط‌زیست در زندگی بشر است (ویسی و زرندیان، ۱۳۹۱). طبق تعریف میلفانت^۱ (۲۰۰۶)، سواد زیست‌محیطی، مهارت دریافت دانش از طبیعت، اصول اساسی اکولوژی و زندگی کردن هماهنگ با این اصول است. براساس تعریف یونسکو، آموزش عملی پایه‌ای برای همه مردم است که برای آن‌ها دانش، مهارت و انگیزه‌های مقدماتی فراهم می‌کند تا بتوانند نیازهای زیست‌محیطی خود را بر طرف کرده و به توسعه پایدار کمک کنند (شیری و همکاران، ۱۳۹۱).

۴. یافته‌های تحقیق

در این بخش با استفاده از روش‌های آمار استنباطی به تحلیل داده‌ها پرداخته شده است تا از نتایج حاصل شده برای آزمون و استنتاج فرضیه‌های تحقیق بهره‌گیری شود. بررسی برآزش مفهومی مدل در دو مرحله صورت گرفته است: نخست ارزیابی برآزش بخش

اندازه‌گیری مدل و دوم ارزیابی برازش بخش ساختاری مدل که در ادامه به تفصیل درمورد آن‌ها بحث شده است.

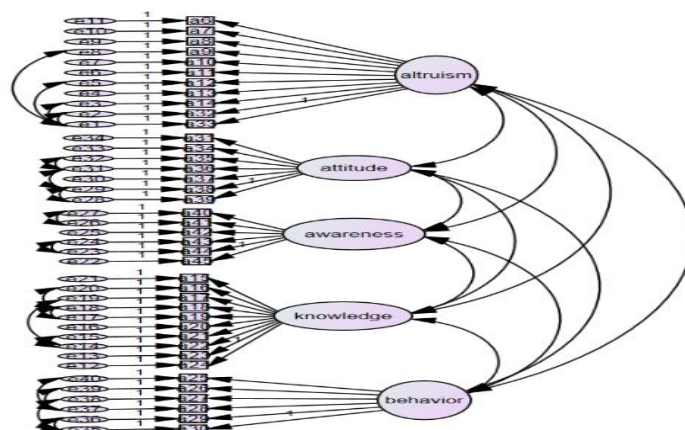
۴.۱. ارزیابی مدل اندازه‌گیری پژوهش با استفاده از تحلیل عامل تأییدی^۱

قبل از برازش مدل ساختاری، لازم است بررسی شود آیا متغیرهای مشاهده‌شده (سؤالات پرسشنامه) ابعاد یا متغیرهای پنهان را منعکس می‌کنند یا خیر. بدین منظور، با استفاده از روش اندازه‌گیری تحلیل عامل تأییدی (CFA) به بررسی مدل مفهومی پژوهش پرداخته شده است تا درجه برازش مدل، کفایت بارهای عاملی، باقی‌مانده‌های استاندارد شده و واریانس‌های تبیین شده برای متغیرهای مشاهده‌شده تعیین شوند. در این مدل، روابط بین متغیرهای پنهان با یکدیگر و نیز گویه‌های سنجش هر متغیر پنهان^۲ با متغیر مربوط بررسی شده است. نکته مهم این است که اگر پس از محاسبه بارهای عاملی بین سازه و شاخص‌های آن با مقادیری کمتر از ۰/۴ مواجه شدیم، باید آن شاخص‌ها (سؤالات پرسش‌نامه) اصلاح شده یا از مدل تحقیق حذف شوند. در بررسی مدل ذکر شده، در تمامی سؤالات سطح معناداری (P) برابر با یا کمتر از ۰/۰۵ بوده و C.R. بیشتر از ۱/۹۶ در سطح معناداری ۰/۰۵ گزارش شده است. همان‌طور که از نتایج تحلیل عامل تأییدی برداشت شده است، مدل دارای روایی سازه مناسب است. در شکل و جدول ۱ مناسب بودن سازه با توجه به شاخص‌های به‌دست آمده نشان داده شده است.

در جدول ۱، CFI شاخصی است که برازش مدل پیشنهاد شده به مدل مستقل را می‌سنجد که در مدل برابر با ۰/۹۰۹ است. با توجه به اینکه مقادیر ۰/۹ و بیشتر قابل قبول هستند، این اندازه نیز نمایانگر برازش قابل قبول مدل است.

---

1. Confirmative factor analysis
2. Latent variable

شکل ۱. ارزیابی برآزش مدل

GFI، مقدار نسبی واریانس‌ها و کُواریانس‌ها را به‌طور مشترک از طریق مدل ارزیابی می‌کند. دامنه تغییرات این دو شاخص بین صفر و یک است و مقدار برابر یا بزرگ‌تر از ۰/۹۰ نمایانگر برآزش مطلوب است. همان‌طورکه در جدول آمده است، مقدار GFI برابر با ۰/۹۰۷ بوده که نشانگر برآزش مطلوب است.

RMR، شاخص ریشه میانگین است. هرچه این معیار به صفر نزدیک‌تر باشد، نیکویی برآزش مدل بیشتر است. در مدل برآزش‌یافته تحقیق این شاخص دارای تناسب زیادی است. AGFI، شاخص تعدیل‌یافته برآزندگی است که نتایج درج‌شده در جدول نشان از مناسب بودن این شاخص را دارد.

t-value: برای بررسی معنادار بودن رابطه بین متغیرها آماره آزمون t در سطح خطای ۰/۰۵ بررسی شده است. اگر میزان آماره‌های تی محاسبه‌شده با آزمون t-value از ۱/۹۶ کوچک‌تر باشد، رابطه معنادار نیست.

TLI، ضریب توکر-لویس است. مقدار مطلوب آن بیشتر از ۰/۹ است. همان‌طورکه در جدول مشاهده می‌شود، نشان از قابل قبول بودن دارد.

RMSEA، متوسط باقی مانده های بین همبستگی/کوواریانس مشاهده شده نمونه و مدل موردانتظار برآورد شده از جامعه است که براساس توصیه لوهلین^۱، مقدار کمتر از ۰/۰۵ به معنای برازش خوب است. همان طور که در مدل آمده است، مقدار RMSEA برابر با ۰/۰۴۵ است که نشانگر برازش مطلوب است.

بارهای عاملی از طریق محاسبه مقدار ارتباط شاخص های یک سازه با آن سازه محاسبه می شوند که اگر این مقدار برابر و یا بیشتر از مقدار ۰/۴ شود، تأیید می کند که واریانس بین سازه و شاخص های آن از واریانس خطای اندازه گیری آن سازه بیشتر است و پایایی درمورد آن مدل قابل اندازه گیری این طور استنباط می شود که مدل پژوهش برازش مطلوب دارد.

جدول ۱. شاخص های برازش مدل

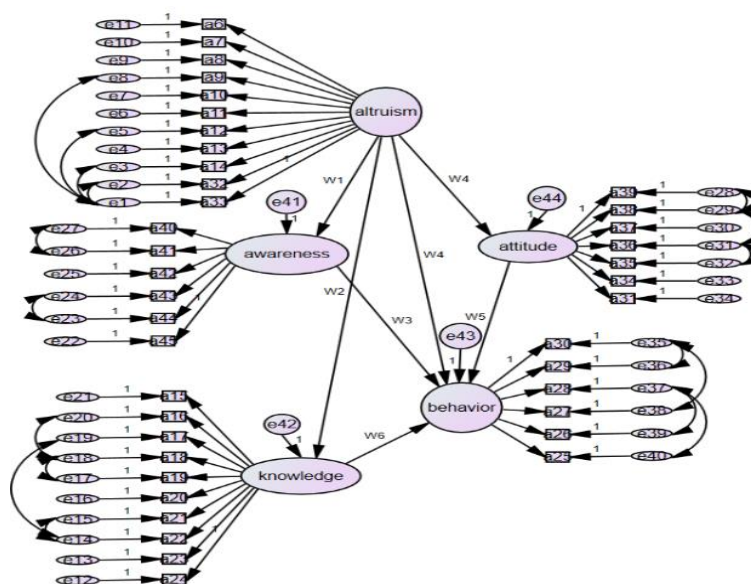
AGFI	RMR	GFI	CFI	CMIN/DF	Indicator
۰/۰۸۷۳	۰/۰۰۴۵	۰/۹۰۷	۰/۹۰۹	۱/۹۴۴	Model fit
t-Value	RMSEA	TLI	CMIN	DF	Indicator
۱/۹۹۹	۰/۰۴۵	۰/۹	۳۷۱/۲۶۶	۱۹۱	Model fit

۲.۴. ارزیابی بخش ساختاری مدل

در این مرحله فرضیه های پژوهش بررسی شده است. نتایج مدل ساختاری پژوهش با توجه به شاخص های بزارش یافته در جدول و شکل ۲ مشاهده می شود.

علامت ضریب رگرسیونی نشان از تأثیر مثبت یا منفی در متغیرها دارد. به طور کلی، اگر مقدار بحرانی آماره تی از عدد ۱/۹۶ بیشتر باشد، نشان می دهد که تأثیر معنادار است. همان طور که در جدول ۲ مشاهده می شود، روحیه دگرخواهی به صورت مستقیم بر رفتارهای زیست محیطی در افراد مؤثر نیست، بلکه با حضور متغیرهای میانجی آگاهی زیست محیطی، دانش زیست محیطی و نگرش زیست محیطی است که تأثیرگذار است. در ادامه به تفصیل و به تفکیک درباره قبول یا رد فرضیه ها شرح داده شده است.

1. Loohlin

شکل ۲. بخش ساختاری مدل برازش یافته

جدول ۲. ضرایب رگرسیونی فرضیه‌های پژوهش

P	C.R	S.E	Estimate	شرح	
۰/۰۷۰	۱/۷۹۸	۰/۴۳۶	۰/۷۸۳	دگرخواهی << رفتار	H1
۰/۰۰۰	۴/۳۵۶	۰/۳۴۱	۱/۴۸۲	دگرخواهی << آگاهی << رفتار	H2
۰/۰۰۵	۳/۶۴۳	۰/۲۰۲	۰/۷۳۶	دگرخواهی << دانش << رفتار	H3
۰/۰۰۰	۴/۶۶۸	۰/۴۳۶	۲/۰۳۷	دگرخواهی << نگرش << رفتار	H4

جدول ۳ نتایج روش بوت استرپ^۱ را نشان می‌دهد. برای بررسی روابط میانجیگری بین متغیرهای پژوهش از روش بوت استرپ استفاده شد. روش بوت استرپ روشی ناپارامتری

1. Boot Strap

است که از طریق نمونه گیری مجدد به برآورد خطاهای استاندارد می پردازد و هیچ مفروضه ای در مورد طبیعی بودن توزیع نمونه گیری اثرهای غیرمستقیم ندارد.

جدول ۳. نتایج روش بوت استرپ

Parameter	Estimate	Lower	Upper	P
دگرخواهی -- آگاهی -- رفتار	۱/۴۸۲	۰/۳۴	۵/۸۵۳	۰/۰۰۰
دگرخواهی -- دانش -- رفتار	۰/۷۳۶	۳/۵۳	۰/۲۷۱	۰/۰۵۰
دگرخواهی -- نگرش -- رفتار	۲/۰۳۷	۷/۶۱۸	۰/۲۰۹	۰/۰۰۰

۴. ۳. مسئله اعتماد یا پایایی با این موضوع سروکار دارد که شاخص های استفاده شده با چه دقتی موضوع مورد نظر را اندازه گیری می کنند. جدول ۴ نتایج سه معیار آلفای کرونباخ، پایایی و روایی همگرا را نشان می دهد.

جدول ۴. نتایج سه معیار آلفای کرونباخ، پایایی و روایی همگرا

متغیرها	Alpha ۰/۷>	CR ۰/۷>	AVE ۰/۵>
دگرخواهی	۰/۷۵۴	۰/۸۴۴	۰/۵۷۶
دانش زیست محیطی	۰/۸۲۱	۰/۸۷۱	۰/۵۲۹
آگاهی زیست محیطی	۰/۷۹۱	۰/۸۵۷	۰/۵۴۷
نگرش زیست محیطی	۰/۸۰۳	۰/۸۶۴	۰/۵۵۹
رفتار زیست محیطی	۰/۷۸۸	۰/۸۷۶	۰/۷۰۲

۴. ۴. آزمون طبیعی بودن داده ها

یکی از شروط لازم برای انتخاب معادلات ساختاری در تحلیل داده ها، نرمال بودن توزیع آنهاست. به منظور سنجش نرمال بودن یا نبودن داده ها از آزمون های نرمالیتی^۱ کولموگروف-

1. Tests of normality

اسمیرنوف و شاپیرو-ویلیک استفاده شده است. همان طور که در جدول ۵ مشاهده می شود، میزان معناداری در نتایج آزمون های مذکور در تمامی متغیرها بیشتر از ۰/۰۵ است؛ بنابراین می توانیم توزیع نرمال داده ها را تأیید کنیم.

۴.۵. بررسی فرضیه های پژوهش

۴.۵.۱. فرضیه اول

دگرخواهی بر رفتارهای زیست محیطی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی تأثیر دارد. با توجه به جدول ۲ (ضریب رگرسیون)، تأثیر متغیر روحیه دگرخواهی بر رفتارهای زیست محیطی برابر با ۰/۷۸۳ است. همچنین مقدار ناحیه بحرانی برای این ضریب برابر با ۱/۷۹۸ است که نشان می دهد، این ضریب در سطح خطای ۵ درصد معنادار نیست. به طور کلی، نتایج حاصل شده از برآورد مدل حاکی از آن است که متغیر روحیه دگرخواهی به صورت مستقیم بر رفتارهای زیست محیطی مؤثر نیست.

جدول ۵. نتایج آزمون طبیعی بودن داده ها

کولموگروف-اسمیرنوف شاپیرو-ویلیک

Sig.	Sig.	
۰/۰۵۳	۰/۰۶۶	دگرخواهی
۰/۰۶۳	۰/۰۶۷	رفتار زیست محیطی
۰/۰۷۲	۰/۰۷۹	نگرش زیست محیطی
۰/۰۹	۰/۰۶۰	آگاهی زیست محیطی
۰/۰۷۶	۰/۰۷۳	دانش زیست محیطی

۴.۵.۲. فرضیه دوم

هرچه روحیه دگرخواهی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی بیشتر باشد، رفتارهای زیست محیطی آنان با حضور متغیر میانجی دانش زیست محیطی بیشتر می شود.

با توجه به جدول ۲ (ضریب رگرسیونی) و جدول ۳ (نتایج روش بوت استرپ)، تأثیر متغیر روحیه دگرخواهی بر رفتارهای زیست محیطی با حضور متغیر میانجی دانش زیست محیطی برابر با ۰/۷۳۶ است. همچنین مقدار ناحیه بحرانی برای این ضریب برابر با ۳/۶۴۶ است که نشان می دهد، این ضریب در سطح خطای ۵ درصد معنادار است. به طور کلی، نتایج حاصل شده از برآورد مدل حاکی از آن است که متغیر روحیه دگرخواهی به همراه دانش زیست محیطی بر بیشتر شدن رفتارهای زیست محیطی مؤثر است.

۴. ۵. ۳. فرضیه سوم

هرچه روحیه دگرخواهی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی بیشتر باشد، رفتارهای زیست محیطی آنان با حضور متغیر میانجی آگاهی زیست محیطی بیشتر می شود. با توجه به جدول ۲ (ضریب رگرسیونی) و جدول ۳ (نتایج روش بوت استرپ)، تأثیر متغیر روحیه دگرخواهی بر رفتارهای زیست محیطی با حضور متغیر میانجی آگاهی زیست محیطی برابر با ۱/۴۸۲ است. همچنین مقدار ناحیه بحرانی برای این ضریب برابر با ۴/۳۵۶ است که نشان می دهد، این ضریب در سطح خطای ۵ درصد معنادار است. به طور کلی، نتایج حاصل شده از برآورد مدل حاکی از آن است که متغیر روحیه دگرخواهی به همراه آگاهی زیست محیطی بر بیشتر شدن رفتارهای زیست محیطی مؤثر است.

۴. ۵. ۴. فرضیه چهارم

هرچه روحیه دگرخواهی افراد دارای تحصیلات دانشگاهی بیشتر باشد، رفتارهای زیست محیطی آنان با حضور متغیر میانجی نگرش زیست محیطی بیشتر می شود. با توجه به جدول ۲ (ضریب رگرسیونی) و جدول ۳ (نتایج روش بوت استرپ)، تأثیر متغیر روحیه دگرخواهی بر رفتارهای زیست محیطی با حضور متغیر میانجی نگرش زیست محیطی برابر با ۲/۰۳۷ است. همچنین مقدار ناحیه بحرانی برای این ضریب برابر با ۴/۶۶۸ است که نشان می دهد، این ضریب در سطح خطای ۵ درصد معنادار است. به طور کلی، نتایج حاصل شده از

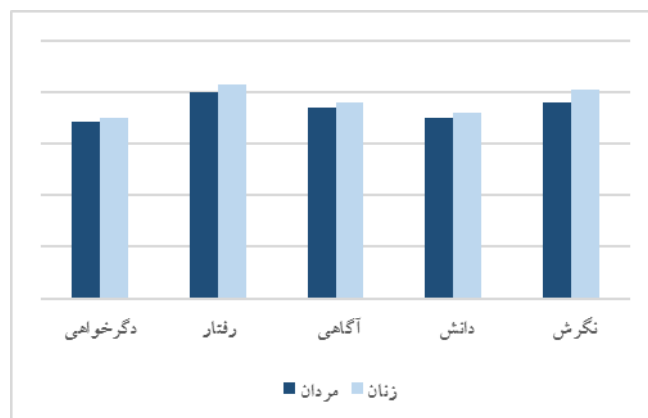
برآورد مدل، حاکی از آن است که متغیر روحیه دگرخواهی به همراه نگرش زیست محیطی بر بیشتر شدن رفتارهای زیست محیطی مؤثر است.

۴.۵.۵. فرضیه پنجم

متغیرهای زمینه‌ای، وضعیت تأهل، جنسیت و سطح تحصیلات بر دگرخواهی و رفتارهای زیست محیطی تأثیر دارند. در ادامه، بررسی متغیرها در گروه‌های مختلف جنسیت، وضعیت تأهل و سطح تحصیلات آمده است.

۴.۵.۵.۱. متغیر جنسیت

به منظور سنجش متغیر جنسیت و تأثیر آن بر متغیرهای پژوهش در دو گروه زنان و مردان از آزمون تی دو نمونه مستقل^۱ استفاده شده است. نتایج در شکل ۳ نشان می‌دهد، روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست محیطی، دانش زیست محیطی، نگرش زیست محیطی و آگاهی زیست محیطی در زنان بیشتر از مردان است.

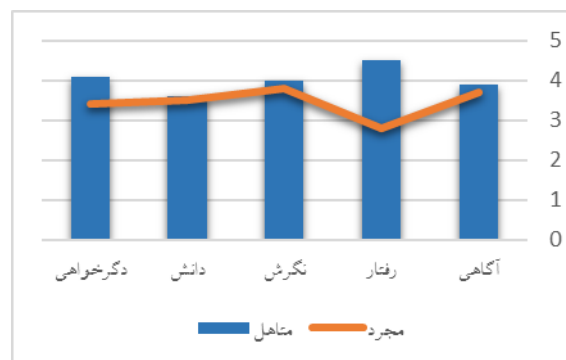
شکل ۳. جنسیت و تأثیر آن بر متغیرهای پژوهش

1. Independent Samples Test

۴.۵.۵.۲. متغیر وضعیت تأهل

برای سنجش متغیر وضعیت تأهل و تأثیر آن بر متغیرهای روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست محیطی، دانش زیست محیطی، آگاهی زیست محیطی و نگرش زیست محیطی در دو گروه متأهلان و مجردان از آزمون تی دو نمونه مستقل استفاده شده است. نتایج در شکل ۴ نشان می‌دهد، روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست محیطی، نگرش زیست محیطی و آگاهی زیست محیطی به طور معناداری در گروه متأهلان بیشتر از مجردان است و در مورد متغیر دانش زیست محیطی تفاوت معناداری بین دو گروه وجود ندارد.

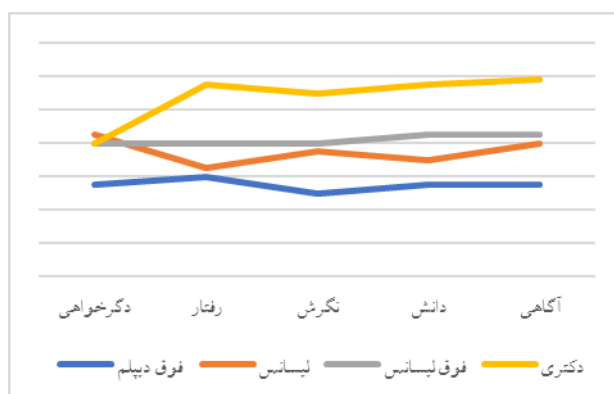

شکل ۴. وضعیت تأهل و تأثیر آن بر متغیرهای پژوهش

۴.۵.۵.۳. متغیر سطح تحصیلات

به منظور سنجش سطح تحصیلات و تأثیر آن بر متغیرهای روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست محیطی، دانش زیست محیطی، آگاهی زیست محیطی و نگرش زیست محیطی در چهار سطح تحصیلی دانشگاهی با استفاده از آزمون یک طرفه آنوا^۱ بررسی شده است. نتایج در شکل ۵ نشان می‌دهد، سطح تحصیلات بر روحیه دگرخواهی تأثیر ندارد، ولی رفتارهای

زیست محیطی، نگرش زیست محیطی، آگاهی زیست محیطی و دانش زیست محیطی با بالارفتن سطح تحصیلات افزایش می یابد.

شکل ۵. تحصیلات و تأثیر آن بر متغیرهای پژوهش

۵. نتیجه گیری و پیشنهادها

اهمیت پژوهش در رابطه با کنش های محیط زیستی باعث شده است تا جامعه شناسان نقش متفاوت تر و خلاقانه تری برای علوم اجتماعی در مباحث زیست محیطی قائل شوند. ادبیات وسیعی در رابطه با هدف تبیین رفتارهای زیست محیطی وجود دارد که هرکدام بر عوامل تأثیرگذار متفاوتی تأکید داشته اند، ولی وجه مشترک همه بررسی ها تکیه بر رویکردهای ذهنی انسان و پیامدهای عینی این رویکردها به محیط زیست است. دگرخواهی از جمله کنش های اخلاقی است که در بررسی های مطالعات خارجی و در نظریه های صاحب نظرانی چون دورکیم، آگوست کنت، اسکوارتز، استرن و اولریش بک به عنوان کنشی که در تمام لحظات زندگی انسان می تواند وجود داشته باشد و بر رفتار و نگرش وی تأثیر بگذارد، مدنظر قرار گرفته است. همان طور که بخشی از زندگی هر انسانی را رفتارها و کنش های زیست محیطی تشکیل می دهد، می توان انتظار داشت که دگرخواهی به ویژه در

جامعه‌ای که تهدیدهای زیست محیطی با شتابی فزاینده رو به افزایش است، می‌تواند بر رفتارهای زیست محیطی انسان تأثیر داشته باشد. افراد هر جامعه برحسب شرایط خاص اجتماعی، فرهنگی و شخصیتی خود برخورد متفاوتی با محیط زیست دارند و هیچ‌کس نمی‌تواند این ادعا را مطرح کند که پیدایش مواد آلوده‌کننده در زمین نتیجه دگرگونی‌های طبیعی و مستقل از اراده انسان است؛ بنابراین تبیین رفتار افراد در قبال محیط زیست موضوع مهمی است.

بر این اساس، این پژوهش علمی با هدف بررسی تأثیر روحیه دگرخواهی بر رفتارهای زیست محیطی با حضور سه متغیر میانجی آگاهی زیست محیطی، دانش زیست محیطی و نگرش زیست محیطی به روش پیمایشی انجام شده است. جامعه آماری، افراد دارای تحصیلات دانشگاهی در چهار مقطع کاردانی، کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری به تعداد ۱۶۶۲ نفر بودند که به روش نمونه‌گیری متناسب با حجم، حجم نمونه ۳۲۰ نفر طبق فرمول کوکران و جدول مورگان لحاظ شد. ابزار استفاده شده تکنیک پرسشنامه از نوع طیف لیکرت بود. سؤالات در شش بخش جمعیت‌شناختی، روحیه دگرخواهی، نگرش زیست محیطی، دانش زیست محیطی، آگاهی زیست محیطی و رفتارهای زیست محیطی طراحی شدند. ملاک ارزشیابی پرسشنامه روایی سازه به روش تحلیل عامل تأییدی، روایی همگرا از طریق آزمون میانگین واریانس استخراجی و روایی محتوا به صورت برگزاری جلسات با حضور متخصصان و اساتید ذی‌ربط انجام شد. به منظور پایایی ابزار به کار گرفته شده از ضریب آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی استفاده شد. با توجه به اینکه اعداد آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی (سازگاری درونی) و AVE همگی در بازه مربوط هستند، می‌توان مناسب بودن وضعیت پایایی و روایی همگرای مدل پژوهش را تأیید کرد. تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده توسط نرم‌افزارهای AMOS و SPSS صورت گرفت.

به منظور بررسی فرضیه‌ها از مدل معادلات ساختاری استفاده شده است. آزمون تی دو نمونه مستقل و آزمون یک‌طرفه آنوا برای مقایسه گروه‌ها و آزمون‌های شاپیرو-ویلک و

کولموگروف-اسمیرنوف به منظور آزمون طبیعی بودن داده‌ها انتخاب شدند. در برازش مدل، متغیر مستقل و وابسته و همچنین متغیرهای میانجی نیز مقدارنسبی واریانس‌ها و کوواریانس‌ها را به گونه مشترک از طریق مدل ارزیابی می‌کند. همچنین نتایج روش بوت استرپ و ضرایب رگرسیونی تحقیق نمایانگر برازش مناسب بوده و از تمامی شاخص‌ها این گونه استنباط شده که مدل پژوهش از برازش مطلوبی برخوردار بوده است.

یافته‌های پژوهش نشان داد، نتایج بررسی فرضیه‌ها با نظریه رفتار زیست‌محیطی اسکوارتز، نظریه ارزش و هنجار و باور استرن و نظارت درونی شده در وجدان جمعی امیل دورکیم و تحقیقات استفا نودی (۲۰۲۰)، اسلوت (۲۰۱۸)، پوولی (۲۰۰۰) و نتایج تحقیقات دانشکده تحصیلات تکمیلی علوم انسانی و اجتماعی کنتکا آروگا، دانشگاه سائیتاما (۲۰۲۰) مطابقت دارند.

طبق نتایج حاصل شده از برآورد مدل در فرضیه اول، متغیر روحیه دگرخواهی به صورت مستقیم بر رفتارهای زیست‌محیطی مؤثر نیست. در فرضیه دوم، متغیر روحیه دگرخواهی به همراه دانش زیست‌محیطی بر بیشتر شدن رفتارهای زیست‌محیطی مؤثر است. در فرضیه سوم، متغیر روحیه دگرخواهی به همراه آگاهی زیست‌محیطی بر بیشتر شدن رفتارهای زیست‌محیطی مؤثر است. در فرضیه چهارم، متغیر روحیه دگرخواهی به همراه نگرش زیست‌محیطی بر بیشتر شدن رفتارهای زیست‌محیطی مؤثر است. در فرضیه پنجم، مقایسه متغیرهای پژوهش در دو گروه متأهلان و مجردان نشان می‌دهد، روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی و آگاهی زیست‌محیطی به طور معناداری در گروه متأهلان بیشتر از مجردان است و در مورد متغیر دانش زیست‌محیطی تفاوت معناداری بین دو گروه وجود ندارد. مقایسه متغیرهای پژوهش در دو گروه زنان و مردان نشان می‌دهد، روحیه دگرخواهی، رفتارهای زیست‌محیطی، دانش زیست‌محیطی، نگرش زیست‌محیطی و آگاهی زیست‌محیطی در زنان بیشتر از مردان است. مقایسه متغیرهای پژوهش در گروه‌های سطح تحصیلات نشان می‌دهد، سطح تحصیلات بر روحیه دگرخواهی تأثیر ندارد، ولی

رفتارهای زیست محیطی، نگرش زیست محیطی، آگاهی زیست محیطی و دانش زیست محیطی با بالارفتن سطح تحصیلات افزایش می یابد.

به بیانی دیگر، همان طور که اسکوارتز استدلال کرد، رفتارهای دگرخواهانه هنگامی رخ می دهد که افراد از هنجارهای شخصی با توجه به رفتارهای ویژه برخوردار باشند. درحقیقت، هنجارهای اجتماعی، هنجارهای شخصی پذیرفته شده ما را تشکیل می دهند و بدین ترتیب، هرگاه انسان از عواقب رفتارهایی که باعث صدمه رساندن به محیط زیست می شود مطلع شود، نگرشش به محیط زیست، به نوعی مسئولیت پذیری اش درباره حفظ و سلامت محیط پیرامون خود تغییر پیدا می کند. در این حالت، دگرخواهی به هنجاری اجتماعی-شخصی تبدیل شده که خود به رفتارهای زیست محیطی بیشتری منجر می شود که در نهایت می تواند به بهبود استانداردهای زندگی مردم و اهمیت بیشتر به محیط زیست تبدیل شود؛ بنابراین با توجه به نتایج پژوهش حاضر، می توان استنباط کرد که افراد دگرخواه تر هرگاه به آگاهی و دانش زیست محیطی دست یابند، رفتارهای محیط زیستی بیشتری در مقایسه با کسانی که کمتر دگرخواهند از خود نشان می دهند. بر این اساس، فرهنگ سازی در جهت افزایش آگاهی و دانش زیست محیطی همراه با ترویج فرهنگ روحیه دگرخواهی می تواند بر افزایش رفتارهای زیست محیطی تأثیر گذار باشد.

با توجه به نتایج تحقیق پیشنهاد می شود که با ایجاد طرح های بلندمدت و تخصیص یافتن بودجه، به منظور ترویج فرهنگ دگرخواهی و آگاهی زیست محیطی، در جهت بیشتر شدن رفتارهای زیست محیطی اقداماتی انجام شود.

کتابنامه

۱. امام قلی، ل.، و صالحی، ص. (۱۳۹۱). مطالعه تجربی رابطه آگاهی و رفتارهای زیست محیطی (مطالعه مناطق شهری و روستایی شهرستان سنندج). *مسائل اجتماعی ایران*، ۳(۱)، ۱۲۱-۱۴۷.

۲. بردباریان، ف. (۱۳۹۴). تأثیر باورها و نگرش‌های زیست‌محیطی مصرف‌کنندگان بر رفتار زیست‌محیطی آن‌ها (پایان‌نامه مندرنشته کارشناسی ارشد رشته مدیریت اجرایی). دانشگاه تهران، تهران، ایران.
۳. دواس. دی. ای. (۱۳۷۶). پیمایش در تحقیقات اجتماعی (ه. نائبی، مترجم). تهران: نشر نی.
۴. سلامت، ل. (۱۳۹۹). رابطه سطح آگاهی، نگرش و رفتار زیست‌محیطی با گونه‌شناسی گردشگران دیدارکننده از جزیره قشم (پایان‌نامه مندرنشته کارشناسی ارشد رشته مدیریت جهانگردی). دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.
۵. شبیری، م.، می‌بودی، ح.، و امام‌قلی، ل. (۱۳۹۱). تحلیلی در خصوص ضرورت توجه به آگاهی محیط‌زیست در بخش گردشگری شهر مشهد. فصلنامه علمی-پژوهشی برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، ۱(۳)، ۱۶۶-۱۸۸.
۶. صالحی، ا.، و آقا محمدی، ع. (۱۳۸۷). بررسی دانش، نگرش و مهارت‌های زیست‌محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران. فصلنامه تعلیم و تربیت، (۹۵)، ۹۱-۱۱۷.
۷. علوی‌مقدم، م.، مکنون، ر.، ناصری، ع.، خان‌محمدی، م.، و افتخاری یگانه، ی. (۱۳۹۱). ارزیابی آگاهی-نگرش و عملکرد دانشجویان دانشگاه صنعتی امیرکبیر در خصوص محیط‌زیست. فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، ۱۴(۴)، ۱۴۷-۱۵۴.
۸. غفاری، ز. (۱۳۹۸). پیش‌بینی رفتارهای محیط‌زیست براساس آگاهی زیست‌محیطی با دانش، نگرش و انگیزه زیست‌محیطی (پایان‌نامه مندرنشته کارشناسی ارشد رشته روانشناسی). دانشگاه سمنان، سمنان، ایران.
۹. فیروزی، م.، ده چشمه، م.، و سعیدی، ج. (۱۳۹۶). ارزیابی شاخص‌های ناپایداری زیست‌محیطی با تأکید بر آلودگی آب آلودگی خاک و آلودگی صدا با استفاده از روش تحلیل سلسله‌مراتبی AHP در کلان‌شهر اهواز. علوم و تکنولوژی محیط‌زیست، ۱۹(۳)، ۶۸-۸۱.
۱۰. گلچین، م.، حسینی، م.، امامعلی‌زاده، ح.، و عناصری، ع. (۱۳۹۵). تحلیل تجربی رابطه عوامل اجتماعی با گرایش بر رفتارهای نوع‌دوستانه (مورد مطالعه: شهروندان همدان). مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۶(۱۹)، ۸۵-۱۱۲.

۱۱. مظفری، ز.، و متفکر آزاد، م. م. (۱۳۹۸). تأثیر سرمایه اجتماعی و سرمایه انسانی بر آلودگی زیست محیطی استان های ایران. *مجله علمی-پژوهشی تحقیقات اقتصاد کشاورزی*، ۶(۱)، ۹۷-۱۲۸.
۱۲. واقفی، ا.، و حقیقتیان، م. (۱۳۹۴). نقش سرمایه فرهنگی در رفتارهای اجتماعی زیست محیطی (مطالعه تجربی شهر شیراز). *مجلس و راهبرد*، ۲۲(۸۴)، ۳۷۰-۳۹۳.
۱۳. ویسی، ه.، و زرندیان، ا. (۱۳۹۱). ارزیابی آگاهی و دانش شهروندان در مورد محیط زیست. *فصلنامه علمی آموزش محیط زیست و توسعه پایدار*، ۱(۱)، ۳۵-۴۲.
۱۴. یعقوبی، ج.، و نجفلو، پ. (۱۳۹۵). واکاوی موانع رعایت رفتارهای محیط زیستی مناسب از سوی شهروندان (مورد مطالعه شهرستان زنجان). *نشریه محیط زیست طبیعی*، ۶۹(۲)، ۵۶۵-۵۷۹.

15. Akpan, U., & E Abang, D. (2014). *Environmental quality and economic growth: A panel analysis of the "U" in Kuznets*. Retrieved from https://mpira.ub.uni-muenchen.de/54461/1/MPRA_paper_54461.pdf
16. Al-Mulali, U., Saboori, B., & Ozturk, I. (2015). Investigating the environmental Kuznets curve hypothesis in Vietnam. *Energy Policy*, 76, 123-131.
17. Arouri, M., Shahbaz, M., Onchang, R., Islam, F., & Teulon, F. (2014). Environmental Kuznets curve in Thailand: cointegration and causality analysis. *The Journal of Energy and Development*, 39, 149-170.
18. Begum, R. A., Sohag, K., Abdullah, S. M. S., & Jaafar, M. (2015). CO 2 emissions, energy consumption, economic and population growth in Malaysia. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 41, 594-601.
19. Bentley, I. H. (2013). Environmental crises in world history. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 77, 108-115.
20. Durkheim, E. (1993). *Sociology and philosophy*. London: Routledge.
21. Kentaka Aruga. (2020). *Graduate school of humanities and social sciences*. Retrieved from <https://jpcup.niad.ac.jp/institute/0164/2X25.html>
22. Kollmus, A., & Agyman, J. (2014). Mind the gap: Why do people act environmentally and what are the barriers to pro environmental behavior? *Environmental Education Research*, 8(3), 239-260.
23. Lan, J., & Munro, A. (2013). Environmental compliance and human capital: Evidence from Chinese industrial firms. *Resource and Energy Economics*, 35(4), 534-557.

24. Lee, E., Park, N.-K., & Han, J. H. (2013). Gender difference in environmental attitude and behaviors in adoption of energy-efficient lighting at home. *Journal of Sustainable Development*, 6(9), 36-50.
25. Matarrita-Cascante, D., Sene-Harper, A., & Stocks, G. (2015). International amenity migration: Examining environmental behaviors and influences of amenity migrants and local residents in a rural community. *Journal of Rural Studies*, 38, 1-11.
26. Milfont, T. L., & Gouveria, V. (2006). Time perspective and values: An exploratory study of their relation to environmental attitudes. *Journal of Environmental Psychology*, 26(1), 72-82.
27. Monzo, C. (2005). For better or worse: Exploring multiple dimensions of place meaning. *Journal of Environmental Psychology*, 25(1), 67-86.
28. Mujcic, R., & Frijters, P. (2011). *Altruism in society: Evidence from a Natural Experiment in volunteering commuters*. IZA Discussion Paper No. 5648, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1820939>
29. Mugableh, M. I. (2013). Analysing the CO2 emissions function in Malaysia: Autoregressive distributed lag approach. *Procedia Economics and Finance*, 5, 571- 580.
30. Ozmete, E. (2011). Understanding of social capital with ecosystem approach. *Approach in International Journal of Academic Research*, 3(3), 333-339.
31. Pilavin, Jane Allyn & Charng. (2014). Altruism: A review of recent theory and research. *Annual Review of Sociology*, 16, 27-65.
32. Pooley, J. A., & Oconnor, A., (2000). Environmental education and attitudes: Emotions and beliefs are what is needed. *Environment and Behavior*, 32(5), 711-723
33. Prasad, J., Khoiyangbam, R. S., & Gupta, N. (2015). Environmental sciences: Scope and importance. In R. S. Khoiyangbam, & N. Gupta (Eds.), *Introduction to environmental sciences* (pp. 1-13). TERI: New Delhi, India.
34. Schowartz, S.H. (2007). Normative influences on Altruism. *Advances in Experimental Social Psychology*, 10, 221-279.
35. Sloot, D., Kutlaca, M., Medugorac, V., & Carman P. (2018). Recycling alone or protesting together? Values as a basis for pro-environmental social change actions. *Frontiers in Psychology*, 9, 1229.
36. Spangenberg, J. H., Fuad -Luke, A. J., & Blincoe, K. (2010). Design for sustainable production and consumption. *Journal of Cleaner Production*, 18(15), 1485-1493.
37. De Dominicis, S., Schultz, P. W., & Bonaiuto M. (2017). Protecting the environment for self-interested reasons: Altruism is not the only pathway to sustainability. *Frontiers in Psychology*, 8, 1065.

38. Stern, P. (2000). Toward a coherent theory of Environmentally significant behavior. *Journal of Sociological Issues*, 56(3), 407-424.
39. Strada-Vidal, C. I., & Tojar-Tlurtado, J. C. (2017). College student knowledge and attitudes related to sustainability Education and Environmental health. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 237, 386-392.